

Африм Реџеџи

Универзитет „Св Кирил и Методиј“ во Скопје
Институт за македонска литература, Скопје
a.redzepe@iml.ukim.edu.mk

БИОПИСМОТО НА АДЕМ ГАЈТАНИ По повод 90 години од раѓањето на Адем Гајтани

*„Не допирај ме кога одам со ѝеснаџа“
Адем Гајтани*

Клучни зборови: живот, поезија, биописмо, автор, емпириски читател и др.

Творештвото на Адем Гајтани

Адем Гајтани роден во Подуево (1936) е еден од поистакнатите писатели на албанската книжевност во Македонија. Основното и средното образование ги завршил во Приштина, Правниот факултет во Скопје. Бил соработник на приштинскиот дневен весник „Рилиндја“, потоа ќе работи во скопскиот дневен весник „Флака“, НИП „Нова Македонија“. Починал во 1982 година во Скопје. Според теоретските и критичките промислувања, тој е претставник на генерацијата на 60-те и 70-те години на 20 век. Писател модернист со видно влијание на поетските поставки на Ф. Г. Лорка и П. Неруда. Првата негова поезија со сонлив и романтичарски тон, со наслов „Желба“ (*Dëshira*), е објавена во приштинското книжевно списание „Нов живот“ (Jeta e re), бр. 1 – 2, 1955 година, каде авторот посакува:

Со првите цвеќиња на април
да дојде првата љубов!
Искрена.

Потоа ќе објави и други песни, пред сè со еротски мотиви. Во 1961 година во Приштина, ќе ја објави првата збирка со поезија „Светлина во срцето (Drita në zemër). Книжевната критика на тоа време ќе го забележи неговиот вонреден талент во создавањето убави поетски форми и неговата длабока и селективна лирика, класифицирајќи го за еден од поталентираните млади поети на албанската современа поезија.

Неговото книжевно дело го сочинуваат различни жанрови: поезија, поезија и проза за деца и поетска драма: „Вечерно сонце, утринско сонце“ (Dielli i mbamjes, dielli i mëngjesit –1962); „Катанец на молчењето“ (Dryni i heshtjeve) – 1964; „Морска школка“ (Goca e detit) – 1966; „Ти песно, ти далечна птицо“ (Ti kangë, ti zog i largët) – 1968; „Од цвет до цвет“ (Lule më lule) – 1972; „Ниту дрво, ниту птица – љубов“ (As dru, as zog – dashuri) – 1973; „Прстен“ (Unaza) – 1974; „Во сон песната“ (Në ëndërr kënga) – 1975; „Потоната амфора“ (Amfora e fundosur) – 1977; „Црвено“ (Kuq) – 1978; „Лебедова песна“ (Kënga e mjellmës) – 1980; „Поезија“ (Poezi), Скопје, 1980; „Зелените гејзери“ (Gejzeri i blertë) – 1982.

На македонски јазик се објавени следните книги: „Ти песно, ти далечна птицо“, Скопје, 1973, преп. Гане Тодоровски; „Од цвет до цвет“, Скопје, 1975, преп. Видео Подгорец; „Морска звезда“, Скопје, 1979, преп. Киро Донеv; „Лебедова песна“, Скопје, 1982, преп. Матеја Матевски; „Поезија“, Скопје, 2012, преп. Агим Пољоска; „Крикот на Икарот“, Кочани, 2014, преп. Агим Пољоска и др.

За неговото книжевно писмо, се изјаснувале неколку видни книжевни критичари и книжевни истражувачи: Цеват Гега, Али Алиу, Гане Тодоровски, Луан Старова, Тодор Чаловски и др. Во нивните критички осврти и студии едногласно доминира одредбата дека поезијата, доминантниот жанр на Адем Гајтани, се одредува за неоромантичарска и модернистичка лирика со силно влијание на медитеранската поезија, пред сè на поезијата на Ф. Г. Лорка. Во прилог, во функција одредбите:

- на Реџеп Ќосја: „еволуцијата на творечката методологија на Гајтани се должи на проширувањето на творечкото искуство и

новаторизмот, секако и на надворешните доминантни естетски структури“ (Ќосја 1970: 40);

- на Гане Тодоровски: „Адем Гајтани во рамките на современата книжевност која се создава на албански јазик, се појави во времето кога почнаа еманципативните процеси кои создадоа простор за појава на естетскиот плурализам“ (Тодоровски 1979: 296).

Значи, според двајцата вонредни книжевни критичари, книжевното творештво на Адем Гајтани не е како претходната книжевност, соцреалистичката, општествено ангажирана, со дидактичко-морализаторска и идеолошка функција, туку единствено книжевност со естетска одбивност (како естетски објект, во смисла на онтолошката естетика) и естетска функција. Иако првите песни на Адем Гајтани „беа дескриптивни и не толку обликувани со потребната поетска емоционалност“ (Нохћа 1977: 87), во подоцнежните песни, под влијание на модерната лирска поезија, (особено на медитеранската поетика и естетика на П. Неруда, Ф. Г. Лорка, кому во стихозбирката песни „Крикот на Икарот“ ќе му ја посвети песната со наслов „Лорка“), во првите негови песни, зборовите повеќе се дескриптивни отколку лирски чувства, во подоцнежните, зборовите се претвораат во лирски чувства. Тие, зборовите, не се користат за да го прикажуваат светот каков што е, туку каков што се чувствува, се создава емотивна убавина преку фигури, слики и симболи, претворајќи го зборот во чисто чувство. Адем Гајтани, преку неговата вонредна лирска поезија, создаде модерна асоцијативна стилска постапка, естетски функционална преку универзалните метафори, стилски поставки во потрага по убавото како посакувана хармонија во/од животот.

И во делот на книжевноста за деца, Адем Гајтани се истакнува со три книги, збирка поезија и раскази. Во неговите дела, тој ќе ги обработува новите мотиви во лириката, карактеристична за книжевноста за деца од 70-те години, новите теми за поемите, нови субјекти за приказните и др. Во неговите книги: „Од цвет до цвет“ (1975), „Морска школка“ (1966) и „Зелените гејзери“ (1982), се забележува тематската хетерогенизација, еволуацијата на комуникативните средства помеѓу писателот и детето, естетизацијата и семантичката длабина на песните и поемите, а подоцна се забележуваат и експерименталните модалитети. Од страна на книжевната критика, неговата поезија за деца се одредува како поезија на слободната имагинација. Така, покрај развојот на традицио-

налната поезија за деца, Гајтани создаде нови индивидуалности, модерни и полифонски, од аспект на звучноста на значенските ефекти.

„Ова е еден период на идејно-естетска слобода во создавањето на поезијата за деца, период кога писателот, а не општеството, ги избира темите и мотивите, секогаш во функција на ефектите на книжевната уметност приспособена за децата“ (Deva 1982: 78).

Во поезијата за деца на Гајтани, особено во поемите „Морска ѕвезда“ и „Морски коњ“, се забележува експерименталната тенденција, трансформативноста на приказната во нов модалитет, како фантастичен расказ во стихови, т. е. приказни поеми. Тој од приказната ќе го пренесе единствено импулсот на имагинарното, другото, идејно-тематската и естетската поставка е нова и модерна. Се изразува едноставноста на субјектот, поетизацијата на енигматските движења и потребата да се изрази во форма на поетските скици¹.

¹ Адем Гајтани, во рамките на *книжевността* кај нас, е познат и во областа на преведувањето и толкувањето од македонски на албански јазик и обратно. Тоа што е важно да се спомне во преводите на Адем Гајтани е фактот дека за него преведувањето е уметност, односно тој е факт на одредбата дека поезијата подобро ја преведуваат поетите. Како поет преведувач, тој се обидува да ги создаде звучите од оригиналот во јазикот (албанскиот) на кој се преведува, преку фонетскиот превод, ритмиката и мелодичноста на стихот. Целта зошто го користел фонетскиот превод и ритмиката е да ја поттикнува идејата на звучната организација на поезијата, односно постигнување стабилни вредности во однос на фонетската и ритмичката организација на преведуваната поезија. Такви примери има во преводите на некои од песните на Блаже Конески, како што се преводите на песните „Илинденски мелодии“. Од македонски на албански јазик и обратно ги преведувал следните книги: Исмаил Кадапе, „Генералот на мртвата војска“ (2004), Vele Smilevski, Kafazi (1978), Vidoe Podgorec, Vite pagjumesie (1976) Mateja Matevski, Balade per kohen (1975), Mateja Matevski, Rrethi (1966), Zhivko Çingo, Paskvelija (1968), Gjorgji Abaxhiev, Shkretina (1969), Лутфи Руси, „Зајакот со пет нозе“ (1980), Адем Гајтани, „Тројца албански поети“ (1976) и др. Во неговото книжевно творештво треба да се забележи и неговото скромно драмско творештво. Тој напишал една поетска драма со наслов „Вечерно сонце, утринско сонце“ (1962), во која се зборува за конфликтот меѓу старите и новите модерни животни навики.

Поезија

Вистинската референтна вредност на поезијата е јаството, и токму оваа референцијалност ја прави не пореална, туку поимагинарна и по-универзална. Јаството на поезијата во суштина се одржува како првото единско јас: Јас. Сите други јас се варијанти на ова јас, додека најпосакуваната форма на изразување е монолотот, штоодговара на јас и универзумот. Во согласност со книжевната теорија и филозофијата на поезијата, обидите на поезијата да се префрли од монолог во дијалог, преку создавање надворешна драма, како форма на внатрешен жар, ја потресува формата, но не и нејзината осамена и универзалната суштина. Таа секогаш е лично сведоштво за еден живот дури и кога во себе содржи референтни знаци на еден живот и една околина.

Доминантниот жанр на книжевното творештво на А. Гајтани е поезијата. Адем Гајтани е поет. Во неговата поезија, убавината, љубовта и болката се главни поими. Почнува во неоромантичарскиот стил, со вонредна богата дикција и еден свет исполнет со длабоки чувства во неговата стихозбирка песни „Светлина на срцето“ (1961). Оваа стихозбирка е одраз на модерна поезија изразена преку длабоки чувства за животот и уметноста. Уште во првата книга, во неговиот прв поетски космос, ја најавува главната тема – љубовта, светот како љубов од каде што проникнува магичниот сон што го повикува вечниот свет со убавина, љубов и болка. Со првата книга, се најавува еден посебен свет, со јазик, стил и поетски фигури што се уникатни, посебни од другите, наслови и бои што љубовта ја прогласуваат за прв универзален поетски манифест. И во другите книги поезија какви што се: „Потонатата амфора“, „Ти песно, ти далечна птицо“ и „Ниту птица, ниту песна – љубов“, тој ќе продолжи да го промовира чувството на љубовта и на лирското возвишување на животот и светот во сликовит стил, сличен на П. Неруда и Ф. Лорка.

Месечината,
 ниту портокалова,
 ниту јаболкова,
 ниту моминско лице,
 ниту срп,

туку стих на Лорка

(од „Крикот на Икарот“)

Лорка ми го шепоти најубавиот стих за зеленилото

Ме учи како да го сликам и да го претворам во звук

(„Балада за зеленилото“ – поезија посветена на Лорка)

Меѓутоа, во подоцнежните фази на неговото творештво, наместо почетниот ентузијазам, во неговата поезија се појавува чувството на осаменост, што ја одразува неговата внатрешна состојба од личните, животните несреќи. Тој се изолира и останува осамен поради околностите, и тоа се одразува во неговата поезија. Оваа лична состојба на А. Гајтани, ќе се одрази во поезијата. Ќе почнува да пишува балади кои не се балади во класична смисла на зборот. Тој, во ова фаза на неговото творештво, како да пишува „надвор од себе“, без длабоки чувства потребни за баладите. Во некои ги има, во некои ги нема чувствата на болка или разочараност, напротив, доминира пролетта, живоста и радоста, различно од Лорка. Зелената боја, во поезијата на Лорка, изразува тага, додека во баладите на Гајтани изразува живост и радост. Сепак забелешките на книжевната критика се доминантни во ставот дека тој баладите ги пишува во негов стил, зголемувајќи го ефектот за радоста и животот, го зголемува и ефектот на тагата, на трагичното чувствување. Сепак, естетски, пореализираните лирски песни, остануваат интимните, еротските песни. Тоа се потврдува во книгата „Потопениот прстен“, во која зборува за преубавата девојка Оља, фигура лик со митска и фолклорна убавина, преку која поетот го изразува алтруизмот на животот без разлики во однос на верата, националноста и расата.

„Треба да ја вратиме надежта Оља...

Меѓу луѓето“.

(„Оља“)

Поезијата како биописмо

Биописмо, композиција на зборови *bios* (живот) и *letra* (писмо), е посебна теорија за литературно пишување и читање или за литературното творештво и толкување. Биописмото не треба да се поврзува со жанрот на автобиографијата. Оваа теорија го третира литературното пишување и читање како сложен и меѓусебно поврзан човечки процес што има свој извор во поединецот и неговиот свет, а не во социјалните и идеолошките околности на колективот. Ова е барање литературата да се врати кон својата вистинска природа, кон естетските вредности, кон создавањето духовни вредности и уживањето и препознавањето на овие вредности. Во тој поглед, секое ограничување се третира како ограничување на креативната слобода, без разлика дали е морална и идеолошка цензура, односно социјална: или како формална кодификација што ги отуѓува автентичните духовни чувства и откритија. Биописмото е покана за враќање кон почетокот, кон невиноста, кон откривањето себеси и светот, без да се препознаваат никакви конвенции. На ова ниво на творештво, посебното создава посебно, неповторливо и неизмерно значење. Ова е бесконечна индивидуална духовна игра на пишувањето и животот. Биописмото сака да го изедначи творештвото со животот или животот со творештвото, забележувајќи како тие произлегуваат едни од други или барем се толкуваат едни со други.

„Во оваа игра нужно влегува поединецот, творецот, што го посветува животот на уметноста или ја посветува уметноста на животот, достигнувајќи го највисокото ниво на духовно развивање. Во ова општо отворање, творецот се среќава со читателот од своето време или од други времиња за да го релативизира времето со вечноста на уметноста. *Arx longa, vita brevis* (Hamiti 2002: 23).

Поезијата на Адем Гајтани, неговата структурна поетика, естетски е подлабока и пофункционална ако ќе се примени теоретскиот концепт на биописмото, во смисла Адем Гајтани пишува со неговиот живот, за него поезијата е самиот живот или животот е самата поезија. Неговото писмо не е концептуално писмо, туку е книжевна емпирија, биописмо, како *bios* (живот) и *letra* (писмо). Неговата, пред сè, лирска поезија, не ја имитира стварноста, туку со неговиот живот, тој создава вонредни поетски и естетски форми. Поезијата на Гајтани го има квалитетот на онаа умет-

ност која меѓу другото значи израз на онаа жива, емпириска болка, и тој ја претвора болката во писмо, т. е. во биописмо, во смисла животот на писмото и писмото на животот. Значи, тој ја создава поезијата преку неговиот живот, толку трагичен, толку болен. Функционален е стихот:

„Не допирај ме кога одам со песната“.

Во поезијата на А. Гајтани на почетокот ја читаме онаа младешката, чистата љубов, потоа преминувавме во балади, за на крај, паралелно со животниот тек на А. Гајтани, да се соочуваме со темата на смртта, каква што е книгата поезија „Лебедова песна“, според селективната книжевна критика, естетски најреализираната негова лирска поезија. „Лебедова“ песна е поетски и животен тестамент на А. Гајтани. Слично на симболот лебед³ што ја симболизира последната песна, длабоко трагична, а сепак, најубава. Во оваа антологиска песна:

„Неговата инспирација А. Гајтани... ќе ја открие во синото небо, помеѓу цвеќињата и птиците... во неговата последна песна што сè уште не ја пеел... кога поетот ќе ја открие поетската инспирација, тој ќе ја пее последната песна, како лебедот што секогаш пред смртта ја пее најубавата песна, оставајќи ја зад себе вечната убавина“ (Gega 2008: 7-36).

Така одредува најверниот проследувач на книжевното творештво на Гајтани, книжевниот критичар Цеват Гега. Песната во суштина е емпириско искуство, длабоко примамлива за теоријата на биописмото, бидејќи поезијата е тесно поврзана и се дообјаснува преку биографијата, животниот век на авторот.

„Кога го достасав врвот на убавината на магијата
Слабоста најголема на гласот мој

³ Треба да се забележи фактот на книжевната критика дека во поезијата на А. Гајтани, конкретно во „Лебедова песна“, хоризонталното проширување на симболичното значење не на еден збор, туку низ целата песна, значи уште една додадена вредност на неговата лирска поетика.

Кога крвта ми се узвиши в срце
Низ дамари во очите во крилјата
Помислив дека тоа било мојата единствена песна,
Последната песна
Животот мој.“

(„Лебедова песна“)

Самата идеја на поезијата изразена преку тензична антитеза меѓу животот и смртта во суштина е биописмо, бидејќи се пишува преку животот, естетски толку длабока, толку емпириска. Авторот преминал во извонредна тешка состојба во текот на неговиот реален живот. Функционален е стихот: „Не допирај ме, кога одам со песната“. Биографските податоци (животот на поетот) се извонредно важни за читањето на поезијата, бидејќи само тој читател кој преминал низ таква трагична голгота, ја разбира песната со неговиот живот.

Во текстот функционира теоретскиот концепт на биописмото – теоријата на писмото и читањето. Сметаме дека употребата на теоријата е можна, корисна и функционална во творештвото на Адем Гајтани, бидејќи неговото писмо е така поставена, како биописмо, во функција стихот: „Не допирај ме, кога одам со песната“. Интеракцијата на животот и поезијата, животот на писмото, писмото на животот, естетски е пофункционална и подлабока кога се анализира преку теоријата на биописмото, теорија што ја дефинира книжевноста како книжевна емпирија. Една ваква поставена теоретска постава, сметаме дека подлабоко ја одразува естетската димензија на поезијата на Адем Гајтани, несомнено еден од најдобрите писатели на албанската книжевност кај нас.

Литература:

- Гајтани, Адем. 2014. *Крикој на Икарој*, Кочани.
Гајтани, Адем. 2012. *Поезија*. Скопје.
Гајтани, Адем. 1982. *Лебедова ѝсна*“, преп. Матеја Матевски. Скопје.
Гајтани, Адем. 1979. *Морска ѕвезда*, преп. Киро Донеv. Скопје.
Гајтани, Адем. 1975. *Од цвeт̃ до цвeт̃*. преп. Видео Подгорец. Скопје.

Afrim Rexhepi

THE BIOWRITING OF ADEM GAJTANI
(On the Occasion of the 90th Anniversary of the Birth of Adem Gajtani)

Summary

The very idea of poetry expressed through the tense antithesis between life and death, is essentially biowriting because it is written through life, so aesthetically deep, so empirical. The author went through an extraordinarily difficult situation during his real life. The verse functional: Do not touch me, when I go with the poem, Biographical data (the poet's life) are extremely important for reading poetry, because only the reader who has gone through such a tragic Golgotha understands the poem with his life.

The theoretical concept of the biographical - the theory of writing and reading - functions in the text. We believe that the use of theory is possible, useful and functional in the literary work of Adem Gajtani, because his writing is so positioned, as biographical. Functional verse: Do not touch me, when I go with the poem. The interaction between life and poetry, the life of writing, the writing of life, is aesthetically more functional and deeper when analyzed through the theory of biowriting, a theory that defines literature as literary empiricism. Such a theoretical framework, we believe, more deeply reflects the aesthetic dimension of Adem Gajtani's poetry, undoubtedly one of the best writers of Albanian literature in our country.

Key words: life, poetry, bioletter, author, empirical reader etc.